

Gerard Bieniek

Umowne ustroje majątkowe

Uwagi wstępne

W dniu 20.01.2005 r. weszła w życie (w zasadniczej części) ustawa z dnia 17.06.2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustaw¹. W zakresie zmian kodeksu rodzinnego i opiekuńczego znakomita ich większość dotyczy przepisów działu III „Małżeńskie ustroje majątkowe”. W literaturze poświęcono im sporo uwagi, dokonując analizy nowych rozwiązań, wskazując na istotę zmian i konsekwencje wynikające z prawidłowego stosowania². Dla praktyki notarialnej szczególne znaczenie mają zmiany dotyczące zaliczania składników majątkowych do majątku osobistego i wspólnego oraz dokonywania

¹ Dz.U. Nr 162, poz. 1692.

² Por. przykładowo J. Strzebińczyk, *Nowelizacja przepisów kodeksu rodzinnego i opiekuńczego w zakresie małżeńskiego prawa majątkowego (cz. I)*, Rejent 2004, nr 8; część II, Rejent 2004, nr 9; R. Szyk, *Małżeńskie ustroje majątkowe*, Rejent 2004, nr 6; G. Jędrejek, *Uwagi do projektu ustawy o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy*, Studia Prawnicze 2002, nr 3; T. Smyczyński, *Reforma małżeńskiego prawa majątkowego*, Monitor Prawniczy 2004, nr 18; tenże, *Projekt ustawy zmieniającej małżeńskie prawo majątkowe*, Studia Prawnicze 2001, nr 3-4; T. Sokołowski, *Uwagi o projektowanej regulacji stosunków majątkowych między małżonkami*, Kwartalnik Prawa Prywatnego (dalej: KPP) 2001, z. 1; A. Lutkiewicz-Rucińska, *Uwagi do projektu zmiany małżeńskiego prawa majątkowego*, KPP 2001, z. 1; K. Zawada, *Uwagi o zamierzonej nowelizacji majątkowego prawa małżeńskiego oraz niektórych innych przepisów kodeksu rodzinnego i opiekuńczego*, KPP 2003, z. 4.

czynności rozporządzających, wymagających formy aktu notarialnego, składnikami majątkowymi wchodzącymi do majątku wspólnego w ramach ustawowego ustroju majątkowego, a także przepisy regulujące umowne ustroje majątkowe. Małżeński ustrój majątkowy może być bowiem ukształtowany według innych zasad, niż to wynika z przepisów o ustawowym ustroju majątkowym, w drodze umowy zawartej w formie aktu notarialnego. Regulują to przepisy art. 47-51⁵ k.r.o. Ich analizie poświęcone są poniższe rozważania.

I. Przepisy ogólne

1. Istotę małżeńskiej umowy majątkowej można określić następująco: polega ona na ustaleniu innych niż przy ustawowym ustroju majątkowym zasad, według których kształtować się mają stosunki majątkowe małżonków. Taką umowę mogą zawrzeć przyszli małżonkowie (intercyza), jak i małżonkowie w czasie trwania małżeństwa. W pierwszej sytuacji, umowa obowiązuje od chwili zawarcia małżeństwa, w drugiej, od chwili zawarcia umowy. Nie wyklucza to możliwości określenia przez strony umowy innego terminu wejścia jej w życie. Skoro istotą tej umowy jest ustalenie innych niż ustawowe zasad kształtowania się stosunków majątkowych małżonków, to oczywistym jest, że postanowienia umowy działają na przyszłość. Nie oznacza to jednak, aby wyłączona była możliwość zawarcia w umowie majątkowej małżeńskiej postanowień dotyczących istniejącego w dniu zawarcia umowy majątku wspólnego.

Przykładowo, w umowie o ustanowienie rozdzielności majątkowej małżeńskiej strony mogą albo pozostawić dotychczasowy majątek wspólny we współwłasności ułamkowej i wówczas w skład majątku osobistego każdego z małżonków wejdą udziały w tym majątku, albo dokonać podziału dotychczasowego majątku wspólnego i wówczas w skład majątku osobistego każdego z małżonków wejdą w miejsce udziałów określone przedmioty majątkowe, uzyskane w wyniku podziału. Nie ma też przeszkód, aby małżonkowie dokonali rozliczenia nakładów i wydatków poczynionych z ich majątków osobistych na majątek wspólny. Podobne rozwiązanie mogą przyjąć w umowie o ustanowieniu ograniczenia wspólności ustawowej. Jej skutki będą działały na przyszłość, jednakże mogą postanowić, że część majątku wspólnego, istniejącego w chwili zawarcia umowy, zostanie wyłączona z majątku wspólnego i pozostawić tę część

jako przedmiot współwłasności ułamkowej (udziały w tej współwłasności wchodzi w skład majątku osobistego każdego z małżonków) albo do końca podziału tej części majątku (przedmioty uzyskane w wyniku podziału wejdą w skład majątku osobistego każdego z małżonków). Pewne wątpliwości pojawiają się przy zawarciu umowy o rozszerzenie wspólności ustawowej, a takie umowy najczęściej występują dotychczas w praktyce notarialnej. Jest bezsporne, że kształtują one stosunki majątkowe małżonków na przyszłość. Powstaje jednak pytanie, czy dopuszczalne jest w tej umowie włączenie w skład majątku wspólnego wszystkich przedmiotów majątkowych z majątków osobistych małżonków albo określonych rodzajowo przedmiotów majątkowych (np. przedmioty majątkowe uzyskane w drodze darowizny) bądź przedmiotów majątkowych określonych co do tożsamości, a nawet włączenie do majątku wspólnego tylko jednego przedmiotu z majątku osobistego. Nie budzi wątpliwości możliwość włączenia do majątku wspólnego przedmiotów określonych rodzajowo, należących w chwili zawarcia umowy do majątków osobistych. Spory wywołuje możliwość włączenia do majątku wspólnego (w umowie o ustanowienie rozszerzonej wspólności) przedmiotów określonych co do tożsamości, a szczególnie sytuacja, gdy włączenie to ma dotyczyć tylko jednego przedmiotu.

Podjmując to zagadnienie, należy zwrócić uwagę na dwie okoliczności. Po pierwsze, już na tle nowych rozwiązań prawnych wypowiedziano pogląd, że nie ma przeszkód, aby w umowie majątkowej małżeńskiej strony mogły dokonać czynności prawnych w odniesieniu do istniejącego już majątku wspólnego i majątków osobistych. Stwierdzono jednak, że mimo to, ze względów metodycznych i przejrzystości sporządzonej czynności oraz charakteru obu czynności traktujących o różnych konstrukcjach prawa rodzinnego, wskazane jest sporządzenie odrębnych umów³. Po drugie, w uchwale składu 7 sędziów SN z dnia 10.04.1991 r. III CZP 76/90⁴ przyjęto, że rozporządzenie w czasie trwania wspólności majątkowej przez jednego z małżonków przedmiotem wchodzącym w skład majątku wspólnego na rzecz majątku osobistego drugiego z małżonków jest dopuszczalne, chyba że rozporządzenie to miałoby, praktycznie rzecz

³ R. S z t y k, *Małżeńskie ustroje majątkowe...*, s. 27.

⁴ OSNCP 1991, nr 10-11, poz. 117.

biorąc, skutek niedopuszczalnego w czasie trwania wspólności podziału takiego majątku. Dopuszczalne jest więc dokonanie przesunięć składników majątkowych z majątku osobistego do majątku wspólnego i z majątku wspólnego do majątku osobistego. Na tym tle powstało pytanie, czy takie przesunięcie określonego przedmiotu majątkowego oznacza, że małżonkowie umownie ukształtowali stosunki majątkowe inaczej, niż to wynika z przepisów regulujących ustawowy ustrój majątkowy. Inaczej rzecz ujmując, czy takie przesunięcie składnika majątkowego stanowi umowę majątkową małżeńską. Z cytowanej wyżej uchwały składu 7 sędziów SN wynika odpowiedź negatywna. Należy więc przyjąć, że umowa dotycząca przesunięcia (np. umowa darowizny) oznaczonego przedmiotu majątkowego pomiędzy majątkiem wspólnym a majątkiem osobistym jednego z małżonków, nawet nazwana jako umowa majątkowa małżeńska, w istocie taką umową nie jest i nie wywołuje żadnych skutków związanych z jej zawarciem. Z tego nie wynika jednak, aby w prawidłowo zawartej umowie majątkowej małżeńskiej istniały przeszkody prawne do dokonania takich przesunięć majątkowych odnośnie do istniejących już w chwili zawarcia umowy składników majątków osobistych i wspólnego. Inną natomiast kwestią jest to, czy przejrzystość w dokonywaniu czynności prawnych i względy metodyczne nie przemawiają za dokonaniem odrębnych umów.

2. Wyłącznie od woli stron zależy zawarcie umowy majątkowej małżeńskiej. Nie oznacza to jednak, aby nie istniały tu pewne ograniczenia.

Po pierwsze, strony mają do wyboru 4 rodzaje umów majątkowych. Mogą one:

- 1) rozszerzyć wspólność majątkową małżeńską;
- 2) ograniczyć wspólność majątkową małżeńską;
- 3) ustanowić rozdzielność majątkową;
- 4) ustanowić rozdzielność majątkową z wyrównaniem dorobków.

Innej umowy majątkowej strony nie mogą zawrzeć. Niedopuszczalne jest również łączenie elementów dwóch umów, np. częściowo (co do pewnych składników) rozszerzyć wspólność ustawową i (co do innych składników) ją ograniczyć.

Po drugie, w umowie majątkowej małżeńskiej strony nie mogą uregulować zasad zarządu majątkiem wspólnym odmiennie od zasad zarządu

określonych w art. 34¹-40 k.r.o., mogą natomiast ustalić nierówne udziały w majątku wspólnym w chwili ustania wspólności (art. 50¹ k.r.o.). Dotyczy to oczywiście umowy o rozszerzeniu lub ograniczeniu wspólności ustawowej.

Po trzecie, do umów majątkowych małżeńskich stosuje się przepisy kodeksu cywilnego o czynnościach prawnych, w szczególności dotyczące umów, chyba że co innego wynika z odmiennych uregulowań kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. W szczególności do umów tych stosuje się art. 58, 65, 73 § 2, 82-88 k.c.

Po czwarte, zgodnie z art. 47 § 2 k.r.o., umowa majątkowa małżeńska może być zmieniona lub rozwiązana. Zmiana może oznaczać modyfikację dotychczasowej bądź zawarcie nowej, dotyczącej innego ustroju umownego. Rozwiązanie powoduje powstanie z mocy prawa ustawowego ustroju umownego. Zastrzeżenie zawarte w art. 47 § 2 *in fine*, „chyba że strony postanowiły inaczej”, mogłoby sugerować, że przy rozwiązaniu umowy strony mogą wyłączyć powstanie z mocy prawa ustawowego ustroju umownego. Prawdopodobnie miano na myśli fakt, że strony mogą zawrzeć inną umowę majątkową. Wówczas jednak mamy do czynienia ze zmianą umowy, a nie jej rozwiązaniem. Jak trafnie zauważono⁵, zastosowanie tego przepisu wejdzie w rachubę wówczas, gdy strony zawierają drugą (lub kolejną) umowę i postanawiają przywrócić ustrój umowny, który obowiązywał na podstawie wcześniej zawartej.

Po piąte, w razie orzeczenia na podstawie art. 52 § 1 k.r.o. przymusowej rozdzielnosci majątkowej powstaje pytanie, czy strony w drodze umowy mogą np. przywrócić wspólność ustawową. Sprawa jest dyskusyjna. Przed zmianą kodeksu rodzinnego i opiekuńczego taką możliwość przyjmował Sąd Najwyższy⁶. Należy zgodzić się z poglądem, że skoro obecnie rozdzielnosc majątkowa ustanowiona przez sąd ma charakter przymusowy, to nie można w drodze umowy przywrócić wspólności majątkowej, obowiązującej przed jej ustanowieniem przez sąd⁷.

⁵ J. Strzebińczyk, *Nowelizacja przepisów kodeksu rodzinnego i opiekuńczego...*, s. 89.

⁶ Por. orzeczenie Sądu Najwyższego z dnia 8.06.1967 r. I CZ 18/67, OSNCP 1968, nr 2, poz. 22.

⁷ J. Strzebińczyk, *Nowelizacja przepisów kodeksu rodzinnego i opiekuńczego...*, s. 97.

Odmienne stanowisko prowadziłyby do aprobowania możliwości zmiany orzeczenia sądowego w drodze umowy. Wydaje się jednak, że zbyt daleko idące jest stwierdzenie, że tym samym małżonkowie są „skazani” na ten ustrój do końca małżeństwa. Oczywiście brak jest wyraźnego przepisu o możliwości uchylecia lub zmiany przez sąd – w razie zmiany okoliczności – orzeczenia ustanawiającego przymusową rozdzielność majątkową. Konieczne jest znalezienie odpowiednio stosowanej konstrukcji prawnej, która pozwoli sądowi ustalić, że wobec zmiany okoliczności faktycznych ich stosunki majątkowe regulują przepisy o ustawowym ustroju majątkowym (np. odpowiednie zastosowanie art. 189 k.p.c.).

Po szóste, nie jest dopuszczalne zamieszczenie w umowie majątkowej małżeńskiej postanowień dotyczących innych umów, np. o dział spadku, o zniesienie współwłasności, jeżeli stronami tych umów, obok małżonków, są osoby trzecie.

Po siódme, zgodnie z art. 680¹ § 2 k.c. ustanie wspólności ustawowej, np. w wyniku zawarcia umowy o ustanowieniu rozdzielności majątkowej lub umowy o rozdzielności majątkowej z wyrównaniem dorobku, nie pociąga za sobą ustania wspólności najmu lokalu.

Po ósme, granice umownego rozszerzenia wspólności ustawowej, które obowiązują na przyszłość, wyznacza art. 49 k.r.o. Jeżeli rozszerzono jej zakres na przedmioty lub prawa wymienione w tym przepisie, to te postanowienia są nieważne bądź nieważna jest cała umowa, jeżeli ustalono, że bez tych postanowień nie byłaby w ogóle zawarta.

W końcu należy wskazać na potrzebę zapewnienia w umowie majątkowej małżeńskiej respektowania zasady równości małżonków. Ta zasada sprzeciwia się np., aby z majątku wspólnego wyłączyć tylko pobrane wynagrodzenie za pracę jednego z małżonków.

3. Przed zawarciem małżeństwa umowę majątkową może zawrzeć tylko osoba mająca pełną zdolność do czynności prawnych. Nadto może zawrzeć ją osoba, która ma tę zdolność ograniczoną z powodu wieku. W tym przypadku do ważności umowy wymagana jest zgoda przedstawiciela ustawowego małoletniego, udzielona za zgodą sądu opiekuńczego (art. 18 § 1 k.c., art. 101 § 3 i 155 § 2 k.r.o.). Po zawarciu małżeństwa umowę majątkową może zawrzeć tylko małżonek mający pełną zdolność do czynności prawnych, także małoletni, który przez zawarcie małżeń-

stwa uzyskał pełnoletność (art. 10 § 2 k.c.). Umowy nie może zawrzeć osoba częściowo lub całkowicie ubezwłasnowolniona (art. 53 § 1 k.r.o.).

4. Ograniczenie skuteczności umów majątkowych małżeńskich, wynikające z art. 47¹ k.r.o., ma na celu ochronę wierzycieli, którym przysługuje prawo zaspokojenia ich wierzytelności bądź z majątku wspólnego, bądź z majątku osobistego jednego z małżonków. Ochrona przewidziana w tym przepisie dotyczy umów ustanawiających, zmieniających i rozwiązujących. Jak to wyjaśnił Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 03.04.1980 r. III CZP 13/80⁸, małżeńska umowa majątkowa jest skuteczna względem innej osoby wówczas, gdy o jej zawarciu oraz rodzaju osoba ta powzięła wiadomość przed powstaniem przysługującej jej wierzytelności. Wyłączenie zastosowania art. 47¹ k.r.o. może nastąpić na podstawie art. 2 u.k.w.h.

II. Umowna wspólność majątkowa

1. Wspólność ustawową strony mogą zmodyfikować, przy utrzymaniu majątku wspólnego, w dwojaki sposób: albo przez umowne ograniczenie wspólności ustawowej, albo przez rozszerzenie wspólności ustawowej. Umowna wspólność majątkowa nie została w pełni uregulowana w art. 49-50¹ k.r.o. Na podstawie art. 48 k.r.o. stosuje się do niej odpowiednio (czyli wprost albo z modyfikacją lub wyłączone jest zastosowanie) przepisy o wspólności ustawowej. Rozwijając tę regułę należy stwierdzić, co następuje:

Po pierwsze, do umownej wspólności ustawowej bez zmian stosuje się przepisy art. 34¹-40, 42, 45 i 46 k.r.o.

Po drugie, przepisy art. 31, 33 i 34 k.r.o. będą miały zastosowanie o tyle, o ile zasady w nich wyrażone nie uległy wyłączeniu lub modyfikacji w umowie majątkowej, a nadto trzeba uwzględnić art. 49 k.r.o., który ma charakter bezwzględnie obowiązujący.

Po trzecie, przy stosowaniu art. 43 k.r.o. należy uwzględnić art. 50¹. Strony mogą w umowie określić nierówne udziały, wyłączając w ten sposób art. 43 § 1 k.r.o., natomiast § 2 i 3 art. 43 znajdują zastosowanie.

⁸ OSNC 1980, nr 7-8, poz. 140.

Po czwarte, art. 48 k.r.o. ma zastosowanie do umownej wspólności majątkowej, z zastrzeżeniem zmian wynikających z art. 47¹ i 50.

2. Ograniczenie wspólności ustawowej, dotychczas rzadko występujące w praktyce notarialnej, polega na tym, że z majątku wspólnego strony wyłączają niektóre jego składniki. Wyłączenie to może dotyczyć przedmiotów majątkowych określonych rodzajowo lub co do tożsamości. W przeciwieństwie do umowy o rozszerzeniu wspólności ustawowej, gdzie ustawodawca wprowadził pewne granice rozszerzenia, wymieniając w art. 49 k.r.o. przedmioty i prawa majątkowe, których nie można objąć umową o rozszerzeniu, przy ograniczeniu wspólności nie wprowadzono takich granic, np. przez wskazanie, jakie przedmioty lub prawa majątkowe muszą pozostać w majątku wspólnym jako pewne minimum. Takie rozwiązanie jest logiczne i uzasadnione. Skoro bowiem strony mogą zawrzeć umowę o ustanowieniu rozdzielności majątkowej, w wyniku czego likwidują majątek wspólny, to nie sposób wskazać minimum majątku wspólnego przy ograniczeniu wspólności ustawowej. W praktyce może zaistnieć sytuacja, że w wyniku zawarcia umowy ograniczenia wspólności ustawowej do majątku wspólnego nie będą należały żadne przedmioty lub prawa majątkowe, wszakże wówczas w istocie strony ustanowią umowną rozdzielność majątkową.

Już wcześniej wskazano, umowa o ograniczeniu wspólności ustawowej, jak każda umowa majątkowa małżeńska, kształtuje stosunki majątkowe małżeńskie na przyszłość. Strony mogą jednak objąć wyłączeniem niektóre przedmioty majątkowe wchodzące w skład majątku wspólnego w chwili zawarcia umowy. Do tej części majątku, wyłączonego ze wspólności, stosuje się – zgodnie z art. 46 k.r.o. – odpowiednio przepisy o wspólności majątku spadkowego. Udziały wchodzą do majątków osobistych małżonków. Małżonkowie mogą też dokonać podziału tej części majątku i wówczas w skład majątków osobistych każdego z nich wejdą przedmioty otrzymane w wyniku podziału.

3. Małżonkowie mogą też zawrzeć umowę o rozszerzeniu wspólności ustawowej. Umowy te mogą różnić się w swoim kształcie. W szczególności mogą postanowić, że wszystkie przedmioty i prawa majątkowe nabyte po zawarciu umowy (za wyjątkiem wymienionych w art. 49 § 1 k.r.o.) wejdą w skład majątku wspólnego. Mogą zatem nie odnosić się do

dotychczasowego majątku wspólnego, który został ukształtowany przez przepisy regulujące ustawowy ustrój majątkowy (art. 31 i 33 k.r.o.), natomiast mogą odnieść się w umowie rozszerzającej wspólność ustawową do majątku wspólnego istniejącego w chwili zawarcia umowy. W szczególności mogą rozszerzyć wspólność majątkową na przedmioty lub prawa majątkowe wchodzące dotychczas, według zasad ustroju ustawowego, w skład majątków osobistych każdego z małżonków. Mogą to być przedmioty lub prawa majątkowe określone rodzajowo bądź przedmioty majątkowe oznaczone co do tożsamości. Taka umowa wywoła oba skutki. Małżonkowie rozszerzają wspólność umowną na przyszłość, a jednocześnie obejmują tym rozszerzeniem niektóre składniki majątkowe należące do majątków osobistych. Dopuszcza się też możliwość zawarcia umowy majątkowej tej treści, że rozszerzoną wspólnością zostaną objęte tylko przedmioty lub prawa majątkowe należące przed zawarciem umowy do ich majątków osobistych (z pewnymi wyjątkami). Powstaje jednak wątpliwość, czy taką umowę można uznać za majątkową umowę małżeńską. Rzecz w tym, że jeśli będzie dotyczyła tylko przesunięcia określonych przedmiotów majątkowych z majątków osobistych małżonków do majątku wspólnego, zaś nie będzie na przyszłość rozszerzała wspólności majątkowej, czyli kształtowała stosunków majątkowych małżonków w sposób odmienny od ustroju ustawowego, to w istocie mamy do czynienia z umową obejmującą rozporządzenie składnikiem majątkowym należącym do majątku osobistego małżonka na rzecz majątku wspólnego. W przeciwnym razie ulegnie zatarciu różnica między umową rozszerzającą wspólność ustawową a umową dotyczącą rozporządzenia składnikiem majątkowym z majątku osobistego do majątku wspólnego. Dopuścić należy natomiast zawarcie umowy rozszerzającej wspólność ustawową, w której ograniczono się do wyłączenia działania surogacji przewidzianej w art. 33 pkt 10 k.r.o.

Istotne znaczenie przy zawieraniu umów rozszerzających wspólność majątkową małżeńską ma przepis art. 49 k.r.o., który wyznacza granice rozszerzenia zakresu tej wspólności. Od razu należy stwierdzić, że jest to przepis bezwzględnie obowiązujący. Ograniczenia swobody małżonków przy umownym rozszerzeniu wspólności ustawowej wymagają niezbędnego komentarza.

Zgodnie z art. 49 § 1 pkt 1 k.r.o., nie można przez umowę majątkową rozszerzyć wspólności na przedmioty, które przypadną małżonkowi z tytułu dziedziczenia, zapisu lub darowizny. Już samo sformułowanie „które przypadną małżonkowi” uzasadnia wniosek, że zakaz ten nie dotyczy przedmiotów, które przypadły jednemu z małżonków na podstawie wskazanych tytułów prawnych przed zawarciem umowy o rozszerzeniu wspólności i w chwili zawierania tej umowy stanowiły z mocy art. 33 pkt 2 k.r.o. jego majątek osobisty. Nasuwa się jednak wątpliwość związana z treścią dawnego art. 49 § 3 k.r.o., obowiązującego do czasu nowelizacji, bowiem według tego przepisu dopuszczalne było rozszerzenie wspólności na przedmioty, które przypadną małżonkowi z tytułu dziedziczenia, zapisu lub darowizny, a niedopuszczalne było wówczas, gdy spadkodawca lub darczyńca zastrzegł, że nie wejdą do wspólności. Powstaje pytanie, czy obejmując rozszerzeniem istniejące w chwili zawarcia umowy przedmioty majątkowe przypadłe małżonkowi na podstawie wskazanych tytułów należy honorować wolę spadkodawcy lub darczyńcy. Odpowiedź powinna być pozytywna. Rozszerzenie wspólności majątkowej, przeciwne takiemu zastrzeżeniu, nie jest dopuszczalne. Jeżeli zaś małżonkowie zawarli umowę rozszerzającą wspólność ustawową, którą nie można objąć przedmiotów majątkowych przypadających małżonkowi z tytułu dziedziczenia, zapisu lub darowizny, to dokonanie przysporzenia przez spadkodawcę lub darczyńcę na rzecz obojga małżonków także powinno być honorowane, zgodnie z art. 33 pkt 2 k.r.o.

Kolejne wyłączenie (art. 49 § 1 pkt 2) dotyczy praw majątkowych, które wynikają ze współwłasności łącznej, podlegającej odrębnym przepisom. Praktycznie chodzi tu o prawa majątkowe wynikające z udziału w spółce cywilnej. Zgodnie z art. 33 pkt 3 k.r.o., prawa majątkowe wynikające ze współwłasności łącznej, której źródłem jest zawarcie umowy spółki cywilnej, przynależą do majątku osobistego małżonka, współnika w spółce cywilnej, niezależnie od tego, czy zostały nabyte w zamian za składniki majątku osobistego, czy majątku wspólnego bądź w zamian za wniesienie wkładu w postaci świadczenia usług. Chodzi tu zarówno o prawa organizacyjnomajątkowe (uprawnienia korporacyjne), jak i prawa czysto majątkowe (uprawnienia obligacyjne) składające się na ogólne prawa, które wspólnicy uzyskują w zamian za wniesienie wkładu, a także prawa stanowiące już wymagalne wierzytelności, np. wierzytelność z tytułu zysku

czy udziału w majątku wspólnym po rozwiązaniu spółki. Reguła wynikająca z art. 33 pkt 3 k.r.o. dotyczy zarówno spółki cywilnej zawartej między małżonkami, jak i spółki zawartej przez jednego lub obojga z osobami trzecimi.

Wyłączenie z majątku wspólnego praw majątkowych wynikających ze współwłasności łącznej, podlegającej odrębnym przepisom, wprowadzono w wyniku ostatniej nowelizacji kodeksu rodzinnego i opiekuńczego. Przepis art. 33 pkt 3 k.r.o. został wprowadzony po to (jak wynika z uzasadnienia rządowego projektu ustawy z dnia 17.06.2004 r.), aby rozwiązać istniejące i budzące wiele wątpliwości prawnych trudności związane ze zbiegiem konsekwencji prawnych przynależności tych praw majątkowych do wspólności majątkowej małżeńskiej, jak i innego rodzaju wspólności łącznej. Także przed omawianą zmianą kodeksu rodzinnego dominował pogląd, że w skład majątku osobistego małżonka, współnika spółki cywilnej, wchodziły prawa korporacyjne oraz tzw. ogólne prawo obligacyjne⁹. Z art. 49 § 1 k.r.o. sprzed nowelizacji nie wynikał przy tym zakaz umownego rozszerzenia wspólności ustawowej na takie prawo. Taki zakaz funkcjonuje dopiero od 20.01.2005 r. Powstaje zatem pytanie, czy w umowie rozszerzającej wspólność ustawową, zawieraną pod rządami obecnie obowiązującego art. 49 § 1 pkt 2 k.r.o., strony mogą wspólnością objąć istniejące w dniu zawarcia umowy prawa majątkowe, wynikające ze współwłasności łącznej, podlegającej odrębnym przepisom (np. przepisów o spółce cywilnej). Na to pytanie należy udzielić odpowiedzi negatywnej. Wniosek taki wynika z samej treści art. 49 § 1 pkt 2 k.r.o. Jeżeli natomiast taką umowę zawarto przed dniem wejścia w życie ustawy nowelizującej kodeks rodzinny i opiekuńczy, to zastosowanie znajduje art. 5 ust. 3 ustawy z dnia 17.06.2004 r. o zmianie ustawy – Kodeks rodzinny i opiekuńczy oraz niektórych innych ustawy¹⁰. Zgodnie z tym przepisem, do stosunków majątkowych małżonków, opartych w dniu wejścia w życie ustawy (20.01.2005 r.) na umowie majątkowej małżeńskiej, stosuje się nadal przepisy obowiązujące w czasie jej zawierania, przy czym strony mogą zmienić tę umowę, dostosowując ją do obecnych rozwiązań prawnych.

⁹ Por. uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 15.09.2004 r. III CZP 46/04, dotychczas niepublikowaną.

¹⁰ Dz.U. Nr 162, poz. 1692.

Dalsze ograniczenie wynika z treści art. 49 § 1 pkt 3 k.r.o. Nie można przez umowę majątkową rozszerzyć wspólności na prawa niezbywalne, przysługujące tylko jednej osobie. Taki zakaz obowiązywał też poprzednio na podstawie art. 49 pkt 1 w brzmieniu sprzed 20.01.2005 r. Wprawdzie przepis ten stanowił w ogóle o prawach niezbywalnych, to jednak rozumiany był w ten sposób, że chodzi o prawa niezbywalne, które mogą przysługiwać tylko jednej osobie.

Prawidłowe stosowanie przepisu art. 49 § 1 pkt 3 k.r.o. wymaga wyjaśnienia. Wskazać przede wszystkim należy, że chodzi o prawa majątkowe. Istnieją też prawa, które mają wprawdzie substrat majątkowy, ale wynikają ze stosunków rodzinnych, np. prawo do alimentacji. Te nie wchodzą w żadnym razie do majątku wspólnego. Są też prawa niezbywalne, które mogą jednak należeć do kilku osób, np. użytkowanie, spółdzielcze lokatorskie prawo do lokalu, pierwokup, odkup. Nie dotyczy ich art. 49 pkt 3 k.r.o. Obejmuje natomiast prawa niezbywalne, które mogą przysługiwać (a nie które przynależą) tylko jednej osobie, np. służebność osobista. Dotyczy to każdego prawa o takim charakterze, niezależnie czy powstało przed, czy po zawarciu umowy o rozszerzeniu wspólności ustawowej. Należy przy tym zwrócić uwagę na uchwałę Sądu Najwyższego z dnia 11.09.2003 r. III CZP 52/03¹¹, w której przyjęto, że prawo do nieodpłatnego nabycia akcji na podstawie ustawy z dnia 30.08.1996 r. o komercjalizacji i prywatyzacji przedsiębiorstw państwowych jest niezbywalne i wchodzi w skład majątku osobistego małżonka, natomiast akcje nabyte przez niego w czasie trwania wspólności majątkowej małżeńskiej w wyniku realizacji tego prawa wchodzi w skład majątku wspólnego małżonków, a nabyte po ustaniu wspólności, są składnikiem majątku osobistego tego małżonka.

Zgodnie z art. 49 § 1 pkt 4 k.r.o., nie można przez umowę majątkową małżeńską rozszerzyć wspólności na wierzytelności z tytułu odszkodowania za uszkodzenie ciała lub rozstroju zdrowia, o ile nie wchodzi one do wspólności ustawowej, jak również wierzytelności z tytułu zadośćuczynienia za doznaną krzywdę. Takie same ograniczenie obowiązywało przed nowelizacją kodeksu (por. art. 49 § 1 pkt 2 w poprzednim brzmieniu).

¹¹ OSNC 2004, nr 11, poz. 169.

Na tle stosowania tego przepisu warto zwrócić uwagę na następujące kwestie:

Po pierwsze, w art. 33 pkt 6 k.r.o., określającym majątek osobisty w modelu ustroju ustawowego, mowa jest o „przedmiotach uzyskanych z tytułu odszkodowania za uszkodzenie ciała lub wywołanie rozstroju zdrowia albo z tytułu zadośćuczynienia za doznaną krzywdę”, natomiast w art. 49 § 1 pkt 4 k.r.o. mowa jest o wierzytelności z tego tytułu. Na ogół przyjmuje się, że określenie „przedmioty” w rozumieniu art. 33 pkt 6, to nie tylko rzeczy materialne, lecz również inne prawa majątkowe, w szczególności wierzytelności. Wyłączenie z majątku wspólnego przy ustroju ustawowym na podstawie art. 33 pkt 6 dotyczy zatem zarówno pobranych przez poszkodowanego małżonka kwot pieniężnych ze wskazanych tytułów, jak i wierzytelności o ich wypłacie. Zawierając umowę o rozszerzeniu wspólności, można więc objąć nią środki pieniężne i przedmioty materialne uzyskane z tytułu odszkodowania lub zadośćuczynienia, natomiast zakaz z art. 49 § 1 pkt 4 dotyczy wierzytelności (zarówno wymagalnych, jak i niewymagalnych) o odszkodowanie lub zadośćuczynienie.

Po drugie, art. 49 § 1 k.r.o. nie wymienia wierzytelności z tytułu renty należnej poszkodowanemu zarówno wymagalnych, jak i niewymagalnych. Oznacza to, że nie ma przeszkód, aby objąć je umową o rozszerzeniu wspólności majątkowej. Na marginesie należy zauważyć, że kwoty pobrane z tego tytułu wchodziły w skład wspólności ustawowej w ramach ustroju ustawowego, na podstawie art. 33 pkt 6 k.r.o.

Ostatnie ograniczenie odnośnie do zawierania umów rozszerzających wspólność ustawową polega na niedopuszczalności rozszerzenia wspólności w drodze umowy na niewymagalne jeszcze wierzytelności o wynagrodzenia za pracę lub z tytułu innej wierzytelności zarobkowej każdego z małżonków (art. 49 § 1 pkt 5 k.r.o.). Stosowanie tego przepisu nie powinno nastęrczać trudności. Pobrane wynagrodzenie za pracę lub z tytułu innej działalności zarobkowej wchodzi do wspólności z mocy ustawy (art. 33 pkt 7 *a contrario*), z mocy umowy rozszerzającej wspólność mogą wchodzić do majątku wspólnego wierzytelności wymagalne o należności z tego tytułu, wierzytelności niewymagalne zawsze pozostają w majątku osobistym.

IV. Umowna rozdzielnosc majątkowa

Umowna rozdzielnosc majątkowa oznacza, że małżonkowie nie mają majątku wspólnego. Jeśli nawet po zawarciu takiej umowy nabędą wspólnie przedmioty majątkowe, np. nieruchomości, to będą one przedmiotem współwłasności ułamkowej. Z mocy art. 680¹ § 2 zd 1 k.c. ustanowienie rozdzielnosci majątkowej nie pociąga za sobą ustania wspólności nawiązanego w czasie trwania małżeństwa najmu lokalu, służącego zaspokoleniu potrzeb mieszkaniowych rodziny. Tę wspólność może jedynie znieść sąd z ważnych powodów, na żądanie jednego z małżonków. Umowne ustanowienie rozdzielnosci majątkowej obejmuje także spółdzielcze własnościowe prawo do lokalu, skoro w ustawie z dnia 15.12.2000 r. o spółdzielniach mieszkaniowych¹² nie ma odpowiednika art. 215 § 2-4 pr. spółdz. Sąd Najwyższy w uchwale z dnia 11.02.2005 r. III CZP 79/04¹³ przyjął, że „spółdzielcze własnościowe prawo do lokalu przysługujące na podstawie art. 215 § 2 ustawy – Prawo spółdzielcze łącznie obojgu małżonkom pozostającym w ustroju rozdzielnosci majątkowej, stało się z dniem uchylecia tego przepisu przedmiotem ich wspólności w częściach ułamkowych”. Stosownie więc do tego stanowiska, jeśli małżonkowie zawarli umowę o rozdzielnosci majątkowej przed 15.01.2003 r. (z tym dniem nastąpiło uchylecie art. 215 § 2-4 pr. spółdz. ustawą z dnia 19.12.2002 r. o zmianie ustawy o spółdzielniach mieszkaniowych oraz niektórych innych ustaw)¹⁴, to z tym dniem objęte nadal wspólnością spółdzielcze własnościowe prawo do lokalu (uprawnienie łącznie) przekształciło się w uprawnienie w częściach ułamkowych. W razie zawarcia umowy ustanawiającej rozdzielnosc majątkową przed zawarciem małżeństwa w ogóle nie powstaje majątek wspólny, natomiast zawarcie tej umowy w czasie trwania małżeństwa oznacza, że rozdzielnosc działa na przyszłość, z tym że w jej skład wchodzi także udziały w dotychczasowym majątku wspólnym bądź określone przedmioty majątkowe z tego majątku, jeśli małżonkowie w tej umowie dokonują podziału majątku wspólnego.

¹² Dz.U. z 2003 r. Nr 119, poz. 1116 z późn. zm.

¹³ Dotychczas niepublikowana.

¹⁴ Dz.U. Nr 240, poz. 2058.

V. Rozdzielność majątkowa z wyrównaniem dorobków

Jest to nowy rodzaj umowy majątkowej małżeńskiej. Według uzasadnienia projektu rządowego za jej wprowadzeniem przemawiały następujące argumenty:

Po pierwsze, ustrój ten, jako ustrój ustawowy funkcjonuje w Niemczech i sprawdza się w praktyce, gdyż służy ochronie tego z małżonków, który z powodu wykonywania obowiązków rodzinnych lub innych (np. stanu zdrowia) nie może pracować i powiększać swego majątku. Ochronie służy wyrównanie dorobków.

Po drugie, należy zwiększać swobodę w umownym kształtowaniu stosunków majątkowych między małżonkami.

Po trzecie, ustrój ten lepiej odpowiada dokonany zmianom społecznym, które wyrażają się m.in. w tym, że majątek małżeński coraz bardziej służy celom gospodarczym, produkcyjnym niż konsumpcyjnym. To zaś wymaga swobody w dysponowaniu nim.

W czasie trwania ustroju rozdzielnosci majątkowej z wyrównaniem dorobków nie ma różnicy między tym ustrojem a zwykłą rozdzielnoscia umowna. W konsekwencji, zgodnie z art. 51² k.r.o., do rozdzielnosci majątkowej z wyrównaniem dorobków stosuje się przepisy zwykłej rozdzielnosci majątkowej. Różnica ujawnia się z chwilą jej ustania. Przy zwykłej rozdzielnosci nie ma wyrównywania dorobków, co jest charakterystyczne dla nowego rodzaju umowy majątkowej. Wyrównywanie dorobków wymusiło nadaniu temu określeniu nowego, innego znaczenia niż dotychczas. Dorobkiem jest bowiem wzrost wartości majątków osobistych każdego z małżonków, jeśli nastąpił po zawarciu umowy o rozdzielnosci majątkowej, z wyrównaniem dorobków do chwili ustania tej rozdzielnosci (art. 51³ § 1 k.r.o.). Takie ustawowe określenie dorobku w art. 51³ § 1 k.r.o. jest wiążące (*ius cogens*), co oznacza, że strony w umowie nie mogą określić innego pojęcia dorobku, mają natomiast swobodę w ustaleniu w umowie o ustanowieniu rozdzielnosci majątkowej z wyrównaniem dorobków metody (sposobu) obliczania dorobku czyli ustalenia, jakie przedmioty majątkowe lub prawa majątkowe będą doliczone, a jakich składników majątkowych się nie uwzględni. Wniosek ten jednoznacznie wynika z treści art. 51³ § 2 k.r.o., a w szczególności z zawartego tam zastrzeżenia „jeżeli umowa majątkowa nie stanowi inaczej”. Dorobek rozumiany jako

wzrost wartości majątku każdego z małżonków może nastąpić w wyniku poczynionych nakładów, w wyniku powiększenia majątku o nowe przedmioty, w wyniku uzyskania pożytków naturalnych lub cywilnych, wzrostu wartości przedmiotów itp. Dorobkiem jest jednak rzeczywisty, a nie spodziewany wzrost wartości, np. będą nim uzyskane odsetki od lokaty, a nie spodziewane odsetki, będzie zatem różnica między wartością majątku każdego z małżonków w chwili ustania rozdzielności majątkowej a wartością majątku z chwili, kiedy umowa o rozdzielności z wyrównaniem dorobków zaczęła obowiązywać.

Jak poprzednio wskazano, strony w umowie o ustanowienie rozdzielności z wyrównaniem dorobków (albo w późniejszej zmianie tej umowy) mogą ustalić sposób ich obliczania. Mogą przykładowo ustalić, że przedmioty majątkowe nabyte przed zawarciem umowy i wymienione w art. 33 pkt 2, 5-7 i 9 k.r.o. oraz przedmioty uzyskane w zamian za nie będą podlegały uwzględnieniu przy ich obliczaniu. Brak takiego postanowienia oznacza, że przy obliczaniu dorobków przedmioty te będą pomijane, zgodnie z regułą ustawową, którą wyraża art. 51³ § 2 k.r.o. Powstaje pytanie, czy swoboda stron w kształtowaniu substratu majątkowego, stanowiącego podstawę do wyrównania dorobków, nie doznaje żadnych ograniczeń, np. czy strony mogą postanowić, że przy obliczaniu dorobku pomija się takie wartości, o których mowa w art. 51³ § 2 pkt 1-3 k.r.o. Wydaje się, że nie sposób byłoby aprobować przyjęcia takiego sposobu obliczania dorobków, który niweczyłby cel umowy, tj. wyrównania dorobków. Jeżeli strony w umowie nie ustalą sposobu obliczania dorobku, to stosuje się art. 51³ § 2 k.r.o. Z tego przepisu wynikają następujące reguły:

Po pierwsze, przy obliczaniu dorobku pomija się przedmioty majątkowe nabyte przed zawarciem umowy, wymienione w art. 33 pkt 2, 5-7 i 9 k.r.o. Chodzi tu więc o wartość przedmiotów nabytych w drodze dziedziczenia, zapisu lub darowizny, wartość praw niezbywalnych, które mogą przysługiwać tylko jednej osobie, wartość przedmiotów uzyskanych z tytułu odszkodowania za uszkodzenie ciała lub rozstrój zdrowia albo z tytułu zadośćuczynienia za doznaną krzywdę (z wyjątkiem rent), wartość wierzytelności z tytułu wynagrodzenia za pracę bądź z tytułu innej działalności zarobkowej oraz wartość praw autorskich i praw pokrewnych, a także wartość przedmiotów uzyskanych w zamian za nie.

Po drugie, przy obliczaniu dorobku do wartości majątku osobistego dolicza się wartość darowizn dokonanych przez jednego z małżonków (z wyłączeniem dokonanych na rzecz wspólnych zstępnych małżonków i drobnych, zwyczajowo przyjętych), wartość usług świadczonych przez jednego małżonka na rzecz majątku drugiego małżonka oraz wartość nakładów z wydatków z majątku jednego małżonka na majątek drugiego.

Na tle tych unormowań nasuwa się ogólna uwaga, że także przy ustawowych regułach doliczania wartości, przy obliczaniu wartości, swoboda stron ograniczona jest jedynie tym, aby umowna modyfikacja tych reguł nie zniweczyła celu umowy, czyli wyrównania dorobków. Doliczeniu podlegają w zasadzie wszystkie darowizny dokonane przez małżonka w czasie trwania umowy, za wyjątkiem wymienionych w art. 51³ § 2 pkt 1 k.r.o. Przy wyłączeniu od doliczania darowizn na rzecz wspólnych zstępnych małżonków bez znaczenia jest przedmiot i wielkość wartości darowizny. Przy doliczaniu wartości usług bez znaczenia jest, czy chodzi o usługi świadczone odpłatnie, czy nieodpłatnie. Jeżeli świadczone usługi spowodowały wzrost wartości przedmiotu majątkowego, to doliczeniu podlega ten wzrost, a nie wartość usługi. Przepisy nie dają podstaw do różnicowania przy doliczaniu wartości nakładów koniecznych i użytecznych.

Artykuł 51³ § 3 k.r.o. wyraża zasadę obliczania dorobku według stanu z chwili ustania rozdzielności i według cen z chwili rozdzielności. Przepis ma charakter bezwzględnie obowiązujący i zawarta w nim reguła nie może być w umowie zmieniona.

Wyrównanie dorobków między małżonkami lub w razie śmierci jednego z nich między spadkobiercami a pozostałym przy życiu małżonkiem co do zasady powinno nastąpić w umowie, która nie wymaga szczególnej formy. Jeśli w ramach wyrównania ma nastąpić przeniesienie własności nieruchomości, to zachowanie formy aktu notarialnego jest konieczne.